

POLITOLOGY

Кризи ідентичності як чинник розвитку модерної української політії. Парадигмальний вимір

Е. В. Щербенко

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
Corresponding author. E-mail edsh@bigmir.net

Paper received 13.10.21; Accepted for publication 28.10.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-261IX48-09>

Анотація. У статті досліджуються кризи ідентичності українського суспільства доби демократичного переходу, ключовим чинником яких у парадигмальному вимірі постає досягнення політичної інклюзії. Одним із аспектів цього процесу постає визнання і подолання травми амбівалентного радянського модернізаційного експерименту, що продовжує впливати на національний порядок денний. Феномен Майдану інтерпретований як особлива «владна гра», що забезпечує відтворення інклюзивного виміру української політії на шляху до європейської інтеграції.

Ключові слова: *Владні ігри, кризи ідентичності, Майдан, політична інклюзія.*

Звертаючись до проблеми ідентичності, ми потрапляємо в «гарячий цех» політичної науки: геополітичні зрушення останніх десятиліть, щодо яких Україна виступає одним з ключових джерел формування (згадаємо, крім перебігу подій після 2014 р., що саме її позиція виявилася вирішальною при розпуску Союзу РСР), перетинаються з таким помітним явищем, як криза програми мультикультуралізму (оцінку її як «провалу» висловлювали останніми роками, зокрема, президенти Франції та Німеччини). Водночас, посилення «європейського вектору» на вітчизняних теренах в умовах гібридної війни (про інституціоналізацію його див. нещодавню книжку М. Рябчука [17]) на фоні кризи цінностей, про яку говорять у Європейському Співтоваристві¹, створює парадоксальну ситуацію, коли сам феномен кризи (що грецькою означає «суд») доводиться розглядати не лише у поточній динаміці плюсів і мінусів, тактичних/втрат і переваг, а радше, «довгих трендів», вимір яких можна описати через введення опозиції «відритого/закритого» суспільства.

Необхідне застереження полягає у тому, що в перебігу лонгітюдного дослідження нам слід рахуватися з відкритим горизонтом сучасної доби зростаючої турбулентності, і накладанням у ній кількох викликів глобального масштабу (в т.ч. переходу світ-системи до нового поділу праці і поточної пандемії), що можуть призводити і до зникнення самих об'єктів аналізу (або появи нових)².

Якщо в світлі сказаного виділити три парадигмальні зсуви в історії політичної науки:

а) античний, від постановня феномена полісу, відрефлектованого Аристотелем, до творення Pax Romana;

б) класичний, від введеного Макиавеллі уявлення про stato до запропонованої Монтеск'є (Про дух законів) диференціації форм правління згідно з основним мотивом, що лежить у їх підмурівку, відповідно, для республіки добродієність, монархії – честь, деспотії – страх;

с) модерний, від позначеного Американською і Французькою революціями початку сучасного конституціоналізму, яким задано розуміння держави (союзу громадян) як призначеної гарантувати фундаментальні права людини і громадянина,

– ми виявимо як їхній спільник виникнення щоразу нової інклюзивної перспективи (коли певні елементи у нових power games постають недоторканими), що реалізується як у сталому правопорядку, чи буде це Кодекс Наполеона чи Гельсінські угоди, так і у фундаментальній реформі освітньої сфери (згадаємо перехід від класичної до політехнічної освіти, яким позначений всесвітньо-історичний поворот на межі XVIII–XIX ст.), що задає також необоротні зміни в когнітивному стилі й зрештою, новій чуттєвості (що, між іншим, поєднує публічну і приватну сфери суспільного життя, зокрема через трансформації родини у перехідному суспільстві).

В цьому сенсі, ми маємо весь час зберігати в фокусі уваги динамічний зв'язок між інституційним дизайном і певними компетенціями громадян, «звичками серця», що напрацьовуються протягом генерацій, які виступають умовою його тривання (хрестоматійним прикладом наслідків розриву тут служить «веймарський» сюжет), дотримуючись своєрідного глокалізму (що маємо тут до діла з певним трендом, свідчить активне залучення західними фахівцями з політичної науки досягнень neurosciences³).

Сказане відразу накладає певні обмеження на можливість нашого раціонального висловлювання: сценарій еволюційного вироблення згаданої інклюзивної «логістики» виступає лише шансо м, у випадку втрати якого суспільство розплачується за сценаріями failed state і «втраченої генерації»⁴; ми можемо обговорювати його лише в апофатичній перспективі: допусків, критичних

¹ За деякими сценаріями, ця криза сягає самих основ «держави загального благоденства», йдучи корінням у зміни поділу праці світової економіки, що загрожує ще сильнішими потрясіннями у недалекому майбутньому.

² Пор. відомий вислів Маркса про численні зусилля посередніх теоретиків у XVIII столітті вивести істинну формулу, щоб врівноважити суспільні стани, короля, парламент і дворянство, а наступного дня «не лишилося ні короля, ні парламенту, ні дворянства». Подібним чином, вже у новітню добу когорту радянологів заскочив зненацька розпад СРСР. Щодо нових, вкажемо на безпосередньо дотичні теми процеси, пов'язані з формуванням Української Помісної Церкви, що також має геополітичні наслідки (змістовний нарис див.: [19].

³ На антропокультурних чинниках європейського вибору України наголошують і автори нещодавньої монографії [2].

⁴ Через що, між іншим, ми виходимо на рубіж глобальної відповідальності, в т.ч. за долю цивілізації (див. зокрема нашу нещодавню працю [18]).

параметрів, дотримання яких забезпечує від редуції складної інфраструктури сучасної політиї.

Подібним обмеженням виступає зокрема необхідність для розгортання у повному обсязі нової культурної парадигми (через яку визначається й нова культурна генерація) певного історичного часу, який В. Мартинов оцінює в 150–200 років: «всі великі культурні феномени... живуть активним творчим і смислоутворюючим життям не більше ста п'ятдесяти – двохсот років або не більше ніж протягом трьох–чотирьох генерацій. Так, коли ми візьмемо давньогрецьку трагедію, то відтинок часу, за який були створені найбільш фундаментальні та смислоутворюючі трагедійні тексти, простягається не більше, ніж на сто двадцять років, коли рахувати від часу народження Есхіла (приблизно 525 рік до н.е.) і до смерті Евріпіда (близько 406 року до н.е.). За цей час Есхіл ввів у діонісійську драму другого актора, завдяки чому став можливий діалог, Софокл довів кількість акторів до трьох, а Евріпід додумався до таких театральних ефектів, що сучасники стали називати його «філософом на сцені». Іншими словами, за цей час трагедійний текст у процесі свого становлення явив усі свої конструктивні можливості і став тим, що у нашому уявленні міцно асоціюється з поняттям «давньогрецька трагедія». Однак це зовсім не означає, що після Есхіла, Софокла та Евріпіда трагедії перестали писатися і ставитися. Звісно ж, ще довгий час після них трагедії писалися, ставилися і були соціально затребувані. Але все це перетворилося у певну культурну рутину»⁵ [14, с. 5–6]).

В цьому плані відкриті суспільства пішли шляхом емпіричного намацування допусків для того, щоб нова форма могла «перебродити» (вже 1847 року А. Мюрже починає публікацію «Сцен з життя богемки», яка дасть у подальшому життя шедеврам Пуччіні і Кальмана); звідси пролягає шлях і до сучасних сквотів як живильного середовища творення ідентичностей глобального міста.

Складність утвердження нового способу соматографії, завдяки якому суспільство опановує нові рефлексивні комплекси, через які дає собі звіт про «нову казку» (історичну їх неповторність відтінено влучною формулою М. Маклюєна *media is message*) пояснюється, між іншим, необхідністю задіяння сміхового начала для «розставання з минулим».

Парадоксальне поєднання патетичного й комічного зберігається в умовах модерної світ-системи так само, як

⁵ Інші подібні приклади, які наводить дослідник, це мистецтво середньовічних соборів, активний період якого охоплює період з 1140 по 1270 рік та західноєвропейський симфонізм, що вкладається між першими симфоніями Гайдна і виконанням останнього твору Малера та його смертю у 1911 році [14, с. 5–6]. Звернемо увагу, що в усіх цих випадках йдеться про постання артефакту, культурної форми, творцем якої виступає *все* суспільство певної доби (згідно з відомою формулою «музику творить народ, а ми, композитори, обробляємо» або, за Бальзаком: «істориком мало виступити само французьке суспільство, мені лишалося стати його секретарем»; пор. це з поточними тенденціями розвитку напрямку «усної історії» у вітчизняній гуманітаристиці, включно з документуванням свідчень від Голодомору до недавнього Майдану). Зрозуміло, уявити постання зрілої стильової форми без чинника авдиторії годі так само, як, зрілом, успішної «дрім тим» без підтримки спільноти її болівальників (принягідно зауважимо, Олімпійський рух як одна з констант сучасної цивілізації, котрий пережив дві світові війни, мимохідь вчить цілі покоління ідеалу *fair play*, що, очевидно, не минулося без сліду для сучасного світу, де кожна нова держава раніше чи пізніше приєднується до руху, а переможці й призери Ігор неодмінно поповнюють ряди вітчизняних «селебритіз»).

в античну добу, що добре видно на прикладі маски Чарлі, створеної вже засобами «десятої музи». У новітній біографії сучасник її творця, кореспондент *New York Times* в Гані засвідчує: «...кінотеатр в Аккрі був вщерт набитий дикунами фанті з області Ашанті, горцями кро... хлопцями з народності хауса з півночі Нігерії. Коли на екрані з'явився Чаплін, глядачі відразу ж закричали: «Чарлі! Чарлі!». Це було єдине англійське слово, яке вони знали». Скоро Чапліна пізнавали в усьому світі, від Африки до Азії, від Австралії до Південної Америки. Пізніше його наслідували актори народного камбоджійського театру, виконавці в турецькому ляльковому театрі, а також в японському театрі кабукі... Чаплін був першою людиною, яка стала об'єктом поклоніння в усьому світі, задовго до наступного культу «знаменитостей». Сам він каже: «Мене знають у тих куточках Землі, де люди ніколи не чули про Ісуса Христа». Інстинкт генія допоміг йому створити символ або образ, властивий усім нам людськості, близький і зрозумілий кожному на планеті. Схоже, він втілював у собі саму сутність людей – недосконалих, вразливих і смішних» [1].

Нарешті, про що слід нагадати, неготовність суспільства працювати з «проклятими питаннями», заново експериментально відкриваючи недоторканність гідності (бо лише особистість здатна вмістити їх), потребує всієї міри талану, зрештою дає виплеск ресентименту. Й нігілістичного нищення складних форм культури, які не встигають перебродити⁶.

Практичні політики завжди знали про амбівалентність енергії суспільного патосу, без якого неможлива історична творчість (Кромвель при вигляді триумфуючого натовпу зауважив, що вони так само були б у захопленні, коли б його вели на шибеницю). У ХХ столітті з його численними масовими рухами, спрямованими на емансипацію спільнот, проте за неготовності критичної маси акторів орієнтуватися на інклюзивну перспективу здатних швидко розгортатися у катастрофічній перспективі фундаменталістськи мотивованого «очищення» суспільства (Г. Арендт трактувала расизм як необхідний складник джерел тоталітаризму), цей ефект набув небачених раніше масштабів.

Так, англійський історик Е. Бівор, підсумовуючи новітнє дослідження Другої світової [3], у преамбулі констатує, що загальна картина, якої не можемо спростити, виводить до того, що в момент кардинального випробування минулого століття одні люди неймовірно піднялися над звичайну етичну норму, інші так само опустилися нижче за неї⁷. Це, своєю чергою, дало поштовх форму-

⁶ Як зазначав Мераб Мамардашвілі, діагностуючи застарілу проблему піньборадянського суспільства: «Ми хочемо перестрибнути через труд свободи, через тягар розвитку самого себе, але це неможливо. Слід наважитися на труд життя, бо лише це і є свобода, наважитися в історії, в реальності, і в малих справах, і у великих. Історія це драма свободи; там немає ніяких гарантій, як немає і ніякого самого по собі рушійного її механізму. Це драма свободи, де кожна точка оточена хаосом. Коли не буде напруги труда, тобто напруги свободи, що потребує труда, то ти з цієї точки свободи падаєш у безодню, яка оточує всі точки, і не де-небудь там, в небі або під землею, а тут, на Землі. Тому й «Царство Боже» – в нас самих, а не де-небудь ще у зовнішньому просторі або в майбутній віддаленій епосі, і апокаліпсис – це апокаліпсис кожної хвилини» [13].

⁷ Подібним чином дослідники свідчень табірної життя констатують наявність мінімум двох етичних максимумів у своєрідному моральному біномі: «не вір, не бійся, не проси» і «помири ти сьогодні, а я завтра».

ванню наративів на кшталт «Людяність у нелюдський час» [9], уявлень про людей доброї волі або праведників у світі, які задають імператив інклюзивної перспективи для сучасного світу (що поширюється на засновки освітньої сфери і родинного виховання), з кардинальним розрізненням у суспільно-політичних комунікаціях ігор з нульовою і нульовою сумою, чим долається згадана амбівалентність.

Важливим у порядку нашого викладу постає розгляд підсумків «радянського експерименту» (зрозуміло, лише в найзагальніших рисах), тим більше, що до певної міри вони визначають й хід вже експерименту українського (на цей аспект масштабності, що не можна редукувати, влучно звертає увагу праця Г. Дашутіна і М. Михальченка [8]). Відзначивши його амбівалентність у вимірі світового процесу модернізації, зокрема розвитку антиколоніального руху (насамперед через марксистську складову, на що між іншим звертав увагу Е. Геллер), ми зосередимося на тих чутливих пунктах, з якими по сьогодні доводиться мати справу українській політиці, долаючи такі наслідки спроб створити «нову людину», як стокгольмський синдром, що виливається у ретростастиї, в т.ч. «руського миру» або синдром вивченої безпомічності⁸.

В історії російського суспільства XIX – початку XX століття не бракувало попереджень щодо катастрофи, якою може обернутися радикальний соціалістичний експеримент (в т.ч. з боку тих, хто на той момент пройшов через спокусу утопічного проекту, як Достоевський або автори «Віх»). Найцікавішим у цьому плані є те, чому до них у певний критичний момент не дослухалися.

Радикалізм «підпільної людини», а враховуючи реалії відсутності політичної конкуренції, зокрема інституціоналізації опозиції, до отримання країною Конституції у жовтні 1905 року, можна розглядати всю тодішню Росію, охоплену революційним бродінням, як «підпільну» (що вона могла парадоксально поєднувати з роллю «жандарма Європи»), не раз був описаний у науковій і художній класиці. Цим пояснюється й уразливість її для утопічної пропаганди: інтенсивно запозичаючи на Заході новітні досягнення модерних інтелектуальних течій, в т.ч. філософських (узагальнюючий опис спадкоємності цього процесу протягом століття подає В. Зеньковський⁹ [10]) і не маючи виходу до відповідної політичної «агори», де ці патоси могли б розгорнутися як гласно представлені, і структурувавшись відповідно до агонального чинника, дати на виході один з варіантів політесу; освічений клас мимоволі породжував тип маргінального радикала, описаний уже Гоголем («Заради науки життя не пощажу!»). Очевидно, з тим самим успіхом не щадити життя можна й «заради революції»¹⁰.

⁸ Конституювання *проактивного* громадянина, що можна визначити як спільний знаменник розвитку української політиці доби Незалежності, можна представити у складному й суперечливому поєднанні розкриття потенціалу «республіканського субстрату», успадкованого від радянської доби і відштовхування від тих практик неконкурентної системи, що, як вже очевидно, й сьогодні можуть у певні моменти брати гору, коли «мертвий хапає живого».

⁹ Симптоматично, наскільки практика вже радянського часу зберегла цю орієнтацію (шоправда, тепер вже часто під грифом «Для наукових бібліотек»).

¹⁰ Трохи забігаючи вперед, можна було б припустити, що хтось із тодішніх ієрархів Церкви нагадає готовим чути: «милості хочу, а не жертви». Але, звісно, для цього й Церква потребувала незалежного

Ймовірно, останнім шансом російської модернізації в «євроінтеграційній» версії був столипінський епізод (пор. формулу тодішнього прем'єр-міністра «вам потрібні великі потрясіння, нам потрібна велика Росія» та його ж оцінку в 15–20 років мирного розвитку, необхідних країні, що їх у неї де факто не виявилось). Революційне бродіння в пошуках нових суспільних форм, завдяки якому російські столиці «срібної доби» перетворилися на один з центрів творення модерної європейської культури (досить згадати імена Кандінського, Ніжинського, Павлової або Станіславського), очевидно, мало продовжуватися ще не одне покоління, подібно «віку джазу». Але в умовах травмованого війною суспільства, його радикалізації гору взяли елементарніші соціальні форми утопічного штибу.

Утвердження неконкурентної системи: розпуск Установчих Зборів, заборона діяльності всіх партій (зокрема закриття друкованих видань), крім однієї; закриття кордонів та ін. за мить перетворило «країну-підлітка» на велике гетто. Засуджуючи монополії як явище сучасної їм доби, більшовики де факто перебрали ті ж прерогативи монопольної влади, з усіма наслідками, за лордом Актоном, «розбещення абсолютного», сгягаючи перетворення на заручників орвелівською «внутрішню. партією» катів-жертв людяності однієї шостої земної кулі¹¹.

У ретроспективі можна сказати, Маркс (збереження теоретичного доробку якого в радянському каноні зберігало модернізаційний потенціал «другого світу»¹² зокрема в порядку підтримання антиколоніального руху) був прочитаний творцем радянського режиму крізь призму Чернишевського і Нечаєва, що вождь і партія у цілому воліли не визнавати до останніх років існування режиму: згадки про останнього не знайти ні в «Повному зібранні творів», ані «Біографічній хроніці».

Очевидно, інституційна пам'ять російської модернізації (яку більшовики віджили, вдавшись до розбудови «державного капіталізму») в кінцевому рахунку дала свій знаки. «Столипінська» програма зрештою спричинилася до конвергенції (пояснюючи й успіхи мобілізаційної економіки доби перших п'ятирічок і часу війни). Певними віхами на цьому шляху стали Пушкінський ювілей (1937 р.) та Моральний кодекс будівника комунізму (1961), поступово повертаючи засновки суспільних комунікацій Радянської Росії в рамки інклюзивної перспективи¹³.

від держави статусу, до якого вона лише починала рухатися напередодні XX століття.

¹¹ Що сам її засновник не уникнув посмертної долі «цар-заручника», надає експерименту якоїсь вишуканої завершеності.

¹² Більше того, залишався допуск для зусиль окремих мислителів: згадаємо приміром фігури Лотмана або Мамардашвілі. До певної міри, можна трактувати «діалог з Марксом» у пізньому СРСР як одне з відгалужень «євромарксизму» (за формулою німецької славістики, цитованої С.Аверінцевим, «у вас всюди паркан, але в паркані всюди дірка»). Інша справа, що далеко не завжди вони мали необхідний рівень публічності: так, спадщина Мамардашвілі, по суті, почала оприлюднюватися в друкованих працях лише після смерті мислителя і процес цей не завершений досі.

¹³ Рух цей, втім, завжди залишався непослідовним: достатньо згадати гоніння на Церкву або застосування т. зв. каральної психіатрії до інакомислячих у «порівняно вегетаріанській», за висловом Ахматової, часи. Одним з яскравих прикладів негарантованості прав навіть цілком лояльного громадянина стала на початку 1980-х справа видатного філолога К. Азадовського [9], де чи не вперше для фальсифікації звинувачення було використане підкидання наркотиків. (Тут, серед іншого, можемо бачити у чистоті вимір інституційної

Симптоматичним постає за описуваного режиму і статус комічного. Сміх як «чесна особа», за словом Гоголя, в іпостасі політичного анекдоту минулого століття виступає чи не єдиним автентичним свідком радянської доби, проте цей хроніст мав перебувати на півлегальному положенні. Поставимо мисленний експеримент, спробувавши уявити, як на одному з партійних форумів часів «застою» Генеральний секретар ЦК КПРС публічно розповідає про себе анекдот (що мислимо для президента США), і ми пересвідчимося в сакралізованій, себто квазіполітичній природі режиму.

Переводячи «радянський епізод» в оптику модернізаційної перспективи, ми можемо бачити його визначеність, зокрема в горизонті уявленого, викликами доби індустріалізації з її технократичною утопією (на кшталт мрії про «сто тисяч тракторів»). Щойно світова економіка на межі 1960-70-х стала переходити на рейки постіндустріальної, модернізаційний потенціал радянського режиму, де спадщина основоположника набула статусу недоторканного за Св. Письмо, виявився вичерпаним. Коли ж система, яка не здужала виробляти «гармати і масло», після нового технологічного переозброєння суперника (котре, не виключено, спровокувала сама нафтова криза 1970-х через дії режимів-сателітів), постала перед нездатністю підтримувати паритет у Холодній війні, почалися переговори, черговий етап розрядки, який перейшов у економічний, а далі політичний колапс соціалістичного табору з утворенням нових незалежних держав.

Чому ж колишній УРСР, а далі незалежній Україні (попри те, що прогнозів щодо її розколу не бракувало ні 1991-го, ні 2004-го й пізніше), «вдалося»?

Стисло характеризуючи ознаки, які стали підмурівком шуканої в ході реформ інклюзивної перспективи, згадаємо надання українського громадянства на недискримінаційній основі (зокрема, усім громадянам колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України постійно проживали на її території) і приватизацію (насамперед, державного житлового фонду, коли рядові українці, ставши власниками своїх осель, отримали можливість робити ставки у нових життєвих сценаріях¹⁴).

Стимулюючи роль на початковому етапі українського транзиту відіграв процес російської модернізації. РФ, яка протягом 1990-х проходила свій шлях демократичних реформ, задавала тренд і для всього простору СНД, між іншим конкуруючи з Україною щодо першості вступу до престижних європейських і світових організацій (як Рада Європи та ВТО). Коли цей вектор на межі 2000-х перемінився, початковий імпульс певний час зберігався (саме момент конкуренції, як побачимо, став

пунктом вододілу для розходження у подальшому траєкторії розвитку двох пострадянських держав).

Розбудова ринкової економіки потребувала підготовки у масових масштабах фахівців з її обслуговування, зокрема правників та економістів (досить скоро заговорять про їх «перевиробництво»). Книжка «Генеza ринкової економіки» [5], що містить близько 3 000 понять з сфер політології, мікроекономіки та ін., до певної міри дає уявлення про масштаб компетенцій, які в стислі терміни мали бути опановані українськими громадянами.

Це незоре поле життєвих експериментів, немислиме для закритого типу суспільства, було заповнене «іграми ідентичності», які дозволили відрефлектувати спочатку недержавні ЗМІ¹⁵, а далі все більшою мірою, як найбільш гнучкий формат, український сегмент світової мережі (в кінцевому рахунку орієнтований на глобальне суспільство). У цей час поступово оформлюється те, що ми в робочому порядку назвемо Євромією, як імперативний орієнтир сценарію розвитку соціуму (важливою рисою є те, що він позначив також відтінок статусного споживання: поширення «євровікон», «євроремонту» і под., легко вписуючись і в повсякденність суспільства споживання і в революційну патетику¹⁶).

На початок 2000-х можна констатувати завершення в цілому переорієнтації інституційного дизайну у вимірі глобального громадянського суспільства (в зв'язку з чим апелюють до відомої формули «створили Італію, тепер слід створити італійців»). За маркер тут може правити підсумок парламентських виборів 2002 року, де блок «Наша Україна», очолюваний популярним експрем'єром В. Ющенко, витіснив з першого місця комуністів. Успіх новопосталого середнього класу¹⁷, що починає виступати консолідуючою силою нової української демократії, добре пояснює і те, яким чином наступний «помаранчевий» вибух спрацював на зміцнення національної ідентичності, розгортаючись в інклюзивній перспективі.

Загальна схема перебігу подій (студентство, започаткувавши рух протесту, підтримане ширшими верствами громади, передовсім столичної, тисне на парламент, котрий, виступаючи як представницький орган, забезпечує умови для пакту еліт), апробована ще 1990 року («Революція на граніті»), в даному випадку детонувала значно потужніший заряд. Пов'язано це з тим, що «точкою зборки», яка об'єднала, по суті, всі політичні сили¹⁸, виявився захист права голосу громадянина, яке в українських умовах належало до елементів традиційної політичної культури (що пояснює, між іншим, ефективність мобілізації громади); а по-друге, що самоусунення, як мінімум, від дій щодо дотримання передбаченої проце-

пам'яті режиму: його інституції продовжують «оптимізувати» свої функції, слідує загальній організаційній логіці.)

¹⁴ Не маючи можливості обговорювати тут весь багатовимірний процес української приватизації, звернемо увагу лише на промовисті показники рівня готовності до неї громадян на момент початку: за даними моніторингу, який проводився Інститутом соціології НАН України, 38,4 % респондентів у 1994 поставилися до приватизації негативно, а 34,2 % не знали, що відповісти [16]. У цьому сенсі, постійне зростання рівня компетенцій у конкурентних системах (економічній, політичній, соціокультурній) постає фундаментальною характеристикою української громади, визначаючи поступову адаптацію його до цінностей глобального громадянського суспільства і «переростання» успадкованої патрімоніальності.

¹⁵ Л. Мачулін, один з активних учасників процесу їх творення в Харкові 1990-х, звертає увагу на те, що джерелом тут на початку виступив самвидав пізнього СРСР. Автор нагадує й про умови, за яких вони поставали: у 1995 році 85% паперу і 100% фарб завозилися з-за кордону [15, с. 17].

¹⁶ Вже 2004-го зафіксоване на Майдані «Український наш народ робить євроремонт держави. Вибачте за тимчасові незручності». Звернемо тут увагу на складання нової стильової домінанти комічного, важливість якого для травмованого суспільства акцентує Т. Гундорова [7].

¹⁷ Т.зв. «партія влади», представлена блоком «За єдину Україну», оперативно перехресленим в «За єдУ», здобувся лише на третє місце.

¹⁸ Подібним чином, Майдан 2013–2014 рр. об'єднує в обороні недоторканих основ ідентичності і всі українські деномінації.

дури виборів цілої верстви тих, на кого це завдання покладено законом (унеможлививши, за вердиктом Верховного Суду, встановлення достовірних результатів), обвалило рівень політичних комунікацій в державі до столітньої давнини (див. опис тодішніх місцевих виборів у [4]).

Тож коли б в Україні 2004-го взяли гору «технології 1906» і протест, центр якого знаходився в Києві як столиці середнього класу, але був підтриманий у регіонах, не вибухнув, чи не означало б це, що справді «українська нація» – лише химера?

Важливо, що протестні дії протягом всього часу залишалися спрямовані у вимір інклюзивної перспективи (за робочою формулою «не повинно пролитися жодної краплі крові і сторони зберігають обличчя»), на яку спрацювали і всі майданчики перемовин, починаючи з місцевих рад і до круглого столу за участі міжнародних посередників. Пояснюється це тим, що очільниками його, в тому числі в критично важливому «середньому» вимірі виступили лідери мереж, як-от один з провідних адвокатів, що безкоштовно взявся представляти інтереси опозиційного кандидата, заявивши, за свідченням М. Катеринчука [11]: «За президента Януковича моя професія в Україні не має сенсу» (таким чином, і тут перед нами в фокусі зусилля недоторканності конкуренції як необхідний складник інклюзивної перспективи, запорука не редукованого стану сучасної громади). Феноменологію протесту твореного середнім класом довершили участь у тодішньому прототипі Автомайдану машин усіх марок від джипів до найдоступніших моделей і збережена на світлинах присутність на акціях громадян цілими родинами з дітьми та домашніми улюбленицями¹⁹.

Слід відзначити, після завершення подій Майдан сприймався, в т.ч. його прибічниками, як подія унікальна, котра й відбулася, щоб більше не бути потрібною (одна з газет до його річниці вийшла з винесенням на підбірку світлин першої сторінки заголовком «Не повторяється ТАКОЕ нікогда»). Проте «біло-блакитний» Майдан 2007-го (толерантно зустрінутий столичною спільнотою), «підприємницький», який тодішні президент і прем'єр відвідали в порядку діалогу; а далі часткова комерціалізація подібних масових заходів перетворили його радше на один із легітимних засобів вираження протесту спільнотою громадян²⁰.

Наступний вибух, що повторив (і певною мірою перевершив рівень мобілізації попереднього, сягнувши виміру релігійних війн), відтворив кілька ключових рис Майдану – 2004, що, ймовірно, дозволяє представити його як специфічну *power game*. Вкажемо на кілька, з нашого погляду, ключових повторів сценарію: гранична мобілізація ресурсів з обох боків веде у підсумку до «розвалу» владної команди. Ця мобілізація включає вихід великих верств громадян із повсякденної зони комфорту, виводячи до виміру «пікових переживань» (за

А.Маслоу)²¹. Мірою підвищення рівня протистояння відбувається «перетікання» символічного капіталу до протестної сторони, що виявляється в т.ч. у поширенні його підтримки як у вимірі «центр-регіони», так і забезпеченої медіями та мережевими ресурсами присутності спільноти глобального громадянського суспільства (ми назвали цей ефект в робочому порядку *демон Майдану*, за аналогією з демоном Максвелла). Суттєвою стороною цього ефекту виступає задіяння сміхового начала: оскільки сміх тут поєднує в собі функції солідаризації спільноти і десакаралізації, ми бачимо, що одна з сторін (владна) не може здобути симетричну відповідь; виявляючи, між іншим, що намагалася сакралізувати ілюзію, в якій перебуває²².

Нарешті, як у фокусі Майдану – 2004 знаходилася оборона права голосу громадянина, у протесті 2013-2014 рр. в ньому постала недоторканність гідності в сенсі тривання політиці у зв'язку поколінь. Те, що називали «побиттям дітей», кореспондує з тим, як у Давньому Римі визначали вільну людину (*liber*): це та, котра народилася у родині вільного громадянина і громадянки й всотала свободу з молоком матері; Реагуючи інстинктивно, громада нагадала чадаєвське: європеєць – більше, ніж психологія; це фізіологія.

Отже, в ході розгляду ми спостерігаємо очевидну єдність процесу переходу у вимірі інклюзивної перспективи, що поєднує його складники, умовно, еволюційний і революційний (Майдан)²³. Відсіюючи, в процесі щоденного плебісциту, зокрема в електоральних циклах, менш ефективні у викликах перехідної доби практики управління, громада здобувається на вищий рівень мобілізації, коли частина істеблішменту намагається в односторонньому порядку змінити правила гри, зачіпаючи основи спільного блага.

Переходимо до підсумків.

Проблема ідентичності перебуває в горнилі спроб сьогоденної політичної науки, і досліднику простіше вказати на теоретичні підходи, які в результаті апробації на разі дістали негативну оцінку (як програма мультікультуралізму). При орієнтації нашого дослідження в парадигмальному вимірі, ми виділили як ключові аспекти виявлення інклюзивної перспективи, у якій реалізується ідентичність політичної спільноти і апофатичний вимір її обговорення, предметом якого є складники, котрі виступають як недоторкані, що набуває особливої ваги у зв'язку з тим, що в дію при «іграх ідентичності» вступають патоси, зокрема, через сміхове начало.

Звернувшись до розгляду підсумків радянського експерименту (який суттєвим чином служить підмурівком сьогочасного українського), ми, відзначивши його амбівалентність, насамперед в плані імплікації в його уявлене ферменту марксизму, що зберігає евристичний потенціал; звернули увагу на елементи, що були пов'язані з соціальною алхімією творення «нової людини», давши на виході ефекти на кшталт стокгольмського синдрому, з якими доводиться давати раду пострадянським суспі-

¹⁹ Закономірним наслідком до «Разом нас багато», котра апелювала до патетики революційної, другим хітом в перебігу подій доєдналося дитяче «Оранжевое лето».

²⁰ Зауважимо лише, що жоден із згаданих виступів не демонстрував ключового складника: масової участі студентства, яке у ролі субстрату «завтрашнього середнього класу» відіграє роль непомилно-го діагноста щодо невідкладності певного пункту національного порядку денного (адже нація й є щоденний плебісцит).

²¹ Проявляючись, серед іншого, у відсутності страху, відсутності поширення інфекційних хвороб в епідемічний час тощо.

²² Чому, між іншим, прибирає опонентам містки для повернення до вихідної «зони комфорту», не вміщаючи, що їх д в і; й де сміються, не бояться.

²³ Використовуючи розвідку відомого гуманітарія М.Гудзія [6], можна представити його конструктивну роль у українському політичному театрі як своєрідної *інтермедії*.

льствам, зокрема українському, в процесі демократичного переходу, щоб реалізувати потенціал республіканського субстрату, успадкованого від попередньої доби модернізації.

Перейшовши, далі, до часів Незалежності, ми зосередилися на аспектах дотримання інклюзивної перспективи (що задає спільність, умовно, еволюційного і революційного складників демократичного переходу) в по-

рядку складання нової української ідентичності доби глобального громадянського суспільства, ключовим чинником якої є неперервне підвищення компетенцій громадян у конкурентній системі з поступовим утвердженням недоторканості базових її основ, що виступає як долання амбівалентності і досягнення шораз нового рівня консолідації вітчизняної політиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акройд П. Чарли Чаплін. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=47498&p=22
2. Антропокультурні чинники європейського вибору України. Київ: Наукова думка, 2014.
3. Бивор Энтони. Вторая мировая война. Москва: Колибри, 2013.
4. Галичанин. 1906. 7 сентября. X. Польские выборы.
5. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналії. Київ: «Магнолія плюс», 2004.
6. Гудзий Н. К. Українські інтермедії XVII–XVIII століть // Гудзий Н.К. Литература Киевской Руси и украинско-русское литературное единение XVII – XVIII веков. Киев: Наукова думка, 1989. С. 306–338.
7. Гундорова Т. І. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005.
8. Дашутін Г. П., Михальченко М. І. Український експеримент на терезах гуманізму. Київ: Парламентське вид-во, 2001.
9. Дружинин П. А. Идеология и филология. Том 3: Дело Константина Азадовского: документальное исследование. Москва: Новое литературное обозрение, 2016.
10. Зеньковский В. В. История русской философии. Москва, 2001.
11. Катеринчук М. Адвокати помаранчевої революції. Київ: Юстініан, 2005.
12. Людяність у нелюдяний час. Львів: Часопис, 2013.
13. Мамардашвили М. К. Философия действительности // Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию. Москва: Издательская группа «Прогресс» «Культура», 1992. С.201–211.
14. Мартынов В. Пестрые прутья Иакова. Частный взгляд на картину всеобщего праздника жизни. Москва: Издательский дом «Классика – XXI», 2010.
15. Мачулин Л. Негосударственные СМИ Харькова 1990 – 2000 годов. Страницы истории в лицах и воспоминаниях современников. Харьков: «Ра», 2001.
16. Приватизація//Енциклопедія історії України. Київ, 2010.Т. 8.
17. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. – Історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019.
18. Щербенко Е. В. Політична генерація як проблема і пояснювальний принцип. До екологічного підходу в політиці // Наукові записки ІПіЕНД. Випуск 2 (98). Київ, 2019. С. 204–223.
19. Щоткіна Катерина. Хроніки Томосу. Харків: Виват, 2019.

REFERENCIAS

1. Ackroyd Peter. Charlie Chaplin. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=47498&p=22
2. Anthropocultural factors of Ukraine's European choice. Kyiv: Naukova dumka. 2014.
3. Beevor Antony. The Second World War. Moscow: Colibri, 2013.
4. Galychany. 1906. 7 September. H. Polish elections.
5. Genesis of market economy (political economy, microeconomics, macroeconomics, economic analysis, business economics, management, marketing, finance, banks, investments, exchange activities): Terms, concepts, personalities. Kyiv: Magnolia Plus, 2004.
6. Gudziy M. K. Ukrainian interludes of XVII – XVIII centuries // Gudziy M. K. Literature of Kievan Rus and the Ukrainian-Russian literary unity of the XVII – XVIII centuries. Kyiv: Naukova dumka, 1989. P. 306–338.
7. Gundorova T. I. Post-Chernobyl Library. Ukrainian literary postmodern. Kyiv: Krytyka, 2005.
8. Dashutin G. P., Mykhalchenko M. I. Ukrainian experiment on the scales of humanism. Kyiv: Parliamentary Publishing House, 2001.
9. Druzhinin P. A Ideology and philology. Volume 3: The case of Konstantin Azadovsky: a documentary study. Moscow: New Literary Review, 2016.
10. Zenkovsky V. History of Russian philosophy. Moscow, 2001.
11. Katerynychuk M. Advocates of the Orange Revolution. Kyiv: Justinian, 2005.
12. Humanity in inhuman times. Lviv: Magazine, 2013.
13. Mamardashvili M. K. Philosophy of reality // Mamardashvili M. K. How I understand philosophy. Moscow: Publishing Group “Progress” “Culture”, 1992. P. 201–211.
14. Martynov V. Motley twigs of Jacob. Private view of the picture of the universal holiday of life. Moscow: Classics – XXI Publishing House, 2010.
15. Machulin L. Non-state media of Kharkiv 1990– 2000. Pages of history in the faces and memories of contemporaries. Kharkiv: “Ra”, 2001
16. Privatization // Encyclopedia of the History of Ukraine. Kyiv, 2010. Vol. 8.
17. Ryabchuk M. Overcoming ambivalence. Dichotomy of Ukrainian national identity. Historical causes and political consequences. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2019.
18. Shcherbenko E.V Political generation as a problem and explanatory principle. To the ecological approach in politics // Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Issue 2 (98). Kyiv, 2019. P. 204–223.
19. Shchotkina Kateryna. Chronicles of Tomos. Kharkiv: Vivat, 2019.

Identity crises as a factor of development of modern Ukrainian politeia. Paradigmatic dimension

E. V. Shcherbenko

Abstract. The article considers the identity crises of Ukrainian society in the context of democratic transition, and the achieving political inclusion is seen as a key factor in paradigmatic dimension in this analysis. One of the main aspects of this process is recognizing and overcoming the trauma of ambiguous Soviet modernization experiment that is continued impact of Ukrainian national agenda. The Maidan phenomenon is shown as a special power game that ensures the re-establishment of inclusive dimension of Ukrainian politeia on the path to European integration.

Keywords: Identity crises, Maidan, political inclusion, power games.